

O reformovatelnosti studia práv v Čechách

Ius et Societas 2018/2019

ŠTĚPÁN PAULÍK

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem esej na téma: O reformovatelnosti studia práv v Čechách zpracoval sám a uvedl jsem všechny použité prameny. Dávám souhlas s prvním zveřejněním své eseje vyhlášovateli soutěže nebo spolupracujícími institucemi v papírové či elektronické podobě.

V Brně 19. června 2019

.....
Štěpán Paulík

Obsah

1	Úvod	7
2	Anamnéza	9
3	Diagnóza	10
3.1	Vždycky právo?.....	12
3.2	Dovednost přesvědčování v právu	17
3.3	Mánie mít pravdu	18
3.4	Právo empaticky	22
4	Léčba	27
5	Závěr	Chyba! Záložka není definována.
	Použité zdroje	33

1 Úvod

Jaký zázrak nás spasí od neblahé mánie mít pravdu?¹

Na úvodním semináři Práva a umění nám bylo představeno hnutí Právo a literatura. Spojení práva a literatury může a mělo by v právnících rozvíjet právní imaginaci, empatii, kritické myšlení skrze čtení uměleckých děl či podněcovat interdisciplinaritu ve výuce. Ambiciózní potenciál hnutí Práva a literatury nám byl ovšem přednesen formou přednášky. To mi přišlo poněkud paradoxní, protože monolog jen stěží vede ke kritickému myšlení či empatii, a proto se k těmto myšlenkám o možnostech Práva a literatury ve vztahu k českému právnímu vzdělávání vracím v této eseji.

V čem je uvažování nad právním vzděláváním tak důležité? „Zkoumání systému právního vzdělávání v určité společnosti otevírá okno do jejího právního řádu. Každý zde může vidět výraz základních postojů k otázce, co je právem (...) Právní vzdělávání nám umožňuje letmý pohled do budoucna dané společnosti.“² Právní vzdělávání na první pohled plní důležitou funkci, a to přípravu na budoucí povolání právníka. Chápejme přípravu na budoucí povolání právníka jako enkulturační funkci právního vzdělávání. Je to ale jediná funkce, kterou by právní vzdělávání mělo mít ve vztahu k přípravě na budoucí právní profesi? Domnívám se, že nikoliv. Samotná právní praxe a právo samotné nejsou bezchybné a právní praxe ani právo by nikdy neměly být nekriticky přijímány. Důležité je, že by studenti neměli být do právní praxe nekriticky enkulturovaní, měli by být schopni samostatně filtrovat a kriticky reflektovat nedostatky právní praxe a práva samotného. Druhá funkce

---

¹ Citát jsem si zapsal během čtení knihy a teď se mi nedaří najít přesnou stránku, na které jsem ho našel. Snad mi čtenář odpustí. PESSOA, Fernando. *Knihy neklidu*. Praha: Hýnek, 1999.

² Překlad převzat z BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách IV. Úvahy strukturální a závěrečné. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 16, s. 608.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

právního vzdělávání³ ve vztahu k přípravě na budoucí profesi je právě kritická reflexe právní praxe a práva samotného. Pokud by právní vzdělávání plnilo tuto kriticky-reflexivní funkci, tak by již ve fázi právního vzdělávání docházelo k filtrování a odtraňování chyb a nedostatků právní praxe a práva samotného. České právní vzdělávání selhává do určité míry v obou funkcích, více ovšem v té druhé.

Právo a literatura nastavuje českému právnímu vzdělávání pomyslné černé zrcadlo. Výše nastíněné důvody, proč české právní vzdělávání selhává v druhé funkci právního vzdělávání obecně, analyzuji skrze poznatky různých myšlenkových směrů zabývajících se spojením práva a literatury.

Nejprve v části 2 charakterizuji české právní vzdělávání. V navazující části 3.1 argumentuji, že právo neodmyslitelně operuje v určitém sociálně-kulturním a normativním kontextu, pročež by je mělo právní vzdělávání vzít v potaz. Ve výuce práva musí dojít ke změně paradigmatu formalistického práva na mnohem širší a kontextuálnější pojetí. Lékem na tento neduh je interdisciplinarita, stavební kámen hledání spojení práva a literatury. V části 3.2 hledám paralely mezi rétorikou a právem. Právo není založeno na hledání pravdy, ale na hledání obhajitelných pozic, o kterých musí právník umět své adresáty umět přesvědčit. Přesvědčování má sociální rozměr, který je dán publikem, které je adresátem argumentace. V části 3.3 se zabývám rolí pravdy v právu. Pravdivá tvrzení o právu jsou v rámci rétoricky vnímaného práva upozaděna na úkor efektivity přesvědčování. České právní vzdělávání je bohužel založeno převážně na pouhém předávání znalostí platného práva. Právní předpisy a soudní rozhodnutí jsou vnímány jako axiomy. V části 3.3. se zabývám rolí empatie v právu. Empatie je pro právníka nepostradatelná, poněvadž mu umožňuje představit si své publikum, které je adresátem jeho právní argumentace, a vžít se do něj. V části 4 představuji moderní výukovou metodu *problem-based learning* („PBL“) založenou na aktivitě studenta a diverzifikaci výuky. Tato metoda výuky umožňuje adresovat nastíněné nedostatky českého právního vzdělávání.

---

³ Kritická reflexe může být vnímána i jako součást funkce enkulturace, nikoliv jako vedle ní stojící druhá funkce. Za tuto připomínku děkuji dr. Štěpánkové. Právní vzdělávání musí právo a právní profesi každopádně kriticky reflektovat.

2 Anamnéza

Jako východiska o stavu českého právního vzdělávání poslouží série článků Michala Bobka, které vyšly v Právních rozhledech v roce 2005 postupně ve vydáních č. 10, 12, 14 a 16,⁴ a vlastní osobní zkušenost aktivního studenta a akademického senátora. Články Michala Bobka jsou navzdory datu jejich publikace stále relevantní a trefné, ostatně v těch hlavních bodech se české právní vzdělávání nezměnilo. Zkoušky jsou stále převážně ústní, případně „kroužkovací“ testy ověřující pouze správnost odpovědi. České právní vzdělávání nesleduje pyramidu tří cílů: hodnotový rámec, dovednosti a schopnosti, znalosti. Právní vzdělávání je stále pětileté magisterské bez žádoucí flexibility nebo možnosti specializace (například formou rozdělení na Bc. a Mgr. studium). Profil absolventa nevyjasněný. Proto poznatky Michala Bobka považuji stále za relevantní a poslouží mi jako východiska.

Michal Bobek avizuje, že jeho „cílem není ponořit se (...) do filozofické diskuse na téma co je právem. Cílem je pouze poukázat na nesprávnou výchozí koncepci vzdělávání právníků v Čechách.“⁵ Můj cíl je sice stejný, nicméně se do něj dostávám právě skrz filozofickou diskuzi týkající se podstaty práva. Z tohoto důvodu je moje esej rozsahem výrazně omezenější a zaměřuje se především na pojetí práva, podobu výuky a omezeně podoby zkoušek, zatímco Michal Bobek také věnuje pozornost propojení našeho práva s právem evropským, akademické obci, férovosti a objektivitě zkoušek nebo například školnému.

---

⁴ BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách I. Právní vzdělávání a právní kultura. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 10. ; O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách II. Koncepce studia. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 12. ; O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách III. Přijímací řízení, systém výuky a zkoušení, školné. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 14. ; O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách IV. Úvahy strukturální a závěrečné. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 16.

⁵ BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách I. Právní vzdělávání a právní kultura. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 10, s. 368.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

Každé z následujících značně zkrácených charakteristik⁶ bude v eseji věnována větší pozornost v některé z následujících částí. Jaké je tedy české právní vzdělávání?

Zaprvé, právo je stále vnímáno jako uzavřený systém právních norem.⁷ Takové vnímání práva je typické pro právní formalismus. Sociálně-kulturní a normativní kontext, ve kterém se právo nachází, je v takovém pojetí práva a následně ve výuce přehlížen nebo upozaděno.

Zadruhé, v důsledku formalistického pojetí práva je výuka práva zaměřena na pouhé znalosti platného práva. Cílem je „pojmut“ co nejvíce obsahu právních norem ideálně v co největším množství právních oborů. Judikatura je upozaděna.

Zatřetí, s právem (právními předpisy i rozsudky, pokud na ně ve výuce zbyde prostor) se nakládá jako se zjevením pravdy, axiomy, aniž by se s nimi kriticky pracovalo, odhalovalo, či co za nimi stojí. Prim hraje jejich znalost, nikoliv porozumění či jejich pochopení. Samozřejmě znalosti a pochopení nepochybně do jisté míry korespondují,⁸ nelze vše znát bez elementární míry pochopení, ale důraz je stále kladen především na znalost bez možnosti ji jakkoliv zpochybnit, kriticky reflektovat.

Začtvrté, pojetí práva odpovídá i to, jak je zkoušeno. Převažuje forma kroužkovacích *multiple-choice* testů spočívajících v označení správné odpovědi, případně recitace zákonů z paměti během ústní části zkoušky,⁹ případně kombinace obojího.¹⁰ Čestnou výjimku tvoří forma

---

⁶ Dlužno dodat, že cílem této eseje není obsáhnout každý problematický aspekt českého právní vzdělávání, protože to by vyžadovalo výrazně větší rozsah práce, a ani na tyto problémy nemůže poskytnout vyčerpávající odpověď. České právní vzdělávání je totiž uvězněno v okovech primárního a sekundárního vzdělávání, setrvačnosti minulosti a navazující praxe, která má též vliv na jeho podobu.

⁷ BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách I. Právní vzdělávání a právní kultura. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 10, s. 368.

⁸ PBL je dokonce založeno na jejich až téměř podmíněnosti. Ale nejspíš opačným směrem než v ČR. V rámci PBL bez pochopení nemají smysl znalosti. V akademickém senátu Právnické fakulty Masarykovy univerzity například často slýchávám přesně opačný argument: jak chci něco chápat, když nemám znalosti?

⁹ Neobjektivitou, neférovostí a nemožností zpětně přezkoumat ústní zkoušky se zde zabývat nebudu. Nicméně je to dle mého názoru téma, které je nutné při diskuzi o podobě zkoušení na právnických fakultách otevřít. Viz BOBEK, Michal. O

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

zkoušky klauzurou.¹¹ Jak *multiple-choice* testy, tak ústní zkoušky ověřují pouze znalosti obsahu právních norem, tedy správnost studentových odpovědí měřená korespondencí s platným právem, případně znalosti s platným právem související. Ústní zkoušení je založené na náhodně vybraném ověřování znalosti jedné či více¹² otázek. Není stanoveno měřítko, na základě kterého zkoušející hodnotí studenty. Zcela absentuje možnost zpětné kontroly – student je ta dán napospas subjektivě a arbitrárnosti.¹³

Zapáté, české právní vzdělávání je založeno na tzv. *lecture-based learningu* („LBL“), tedy na frontálním předávání znalostí platného práva. Důsledkem takového přístupu je pasivita studenta během výuky a nekritické přejímání naučené materie. Student znalosti pasivně přejímá, namísto aby je sám kriticky rekonstruoval. Přesně to se po něm totiž u zkoušek a ve výuce vyžaduje.

Zašesté, výuka dovedností – argumentace či měkkých dovedností – je upozaděna na úkor nabývání znalostí. K rozvoji měkkých dovedností se student na právnické fakultě dostane především skrze tzv. *moot courty* a právní kliniky. Ani jedno není součástí povinného kurikula českého právního vzdělávání.

(ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách III. Přijímací řízení, systém výuky a zkoušení, školné. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 14.

¹⁰ BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách I. Právní vzdělávání a právní kultura. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 10, s. 368.

¹¹ Kupříkladu na brněnské právnické fakultě v předmětech Civilního práva procesního, stále se ale jedná o raritu.

¹² Zřídka více než dvou.

¹³ Skvělý komentář a popis neférovosti a neobjektivity ústního zkoušení na českých právnických fakultách (závěry autora jsou aplikovatelné přinejmenším i na tu brněnskou) nabízí T. Richter: Studentská sebevražda a spravedlivý proces. *Týdeník Respekt* [online]. [vid. 15. červen 2019]. Získáno z: <https://www.respekt.cz/respekt-pravo/studentstva-sebevrazda-a-spravedlivy-proces>

3 Diagnóza

3.1 Vždycky právo?

Ať už se přikloníme k pojetí práva třeba jako multidimenzionálního fenoménu,¹⁴ ať už jsme právní pozitivisté¹⁵ nebo iusnaturalisté, stěží můžeme redukovat právo na pouhý systém právních pravidel a stěží můžeme ignorovat jeho sociálně-kulturní a normativní kontext (pro přehlednost dále také „kontext“): žádný právní text by nedával smysl v izolaci, sám o sobě. Právní text je text zasazený kontextu. Právo je zvláštní formou jazyka převážně vyjádřeném v textu. Tento rozměr práva v kombinaci se způsoby čtení právních textů v jejich sociálně-kulturním a normativním kontextu vedou k jeho propojení s literaturou. Zatímco právní interpretace se omezuje zejména na právní text samotný či maximálně jeho účel, Právo a literatura a další kritická právní hnutí nahlízejí na právní texty právě úhlem pohledu jeho kontextu, mnohdy navíc kriticky.¹⁶

Nomos je normativní říše, jejíž je právo součástí spolu s principy spravedlnosti nebo morálními normami, tedy s odlišnými normativními systémy. Narativy, příběhy, právo do daného *nomu* zasazují a dávají mu smysl, naplňují jej významem. Jinými slovy, každé právní pravidlo je výsledkem nějakého narativu: má vlastní historii, účel, konec, bez kte-

---

¹⁴ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 7. aktualizované vydání. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017, s. 21. Právnícké učebnice.

¹⁵ Právní pozitivismus se bez „*rule of recognition*“ nebo „*grundnormy*“ zakotvené v sociálním faktu neobejde. Viz HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Third Edition. Oxford, New York: Oxford University Press, 2012, s. 100–110. Clarendon Law Series. ; nebo KELSEN, Hans. *Ryzí nauka právní: metoda a základní pojmy*. Praha: Orbis, 1933. Snad jen právní formalismus si vystačí s kompletností a uzavřeností právního systému; k tomu viz TROOP, Paul. Why Legal Formalism Is Not a Stupid Thing: Legal Formalism. *Ratio Juris* [online]. 2018, roč. 31, č. 4.

¹⁶ DOLIN, Kieran. *A critical introduction to law and literature*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 20–21.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

rých by nedávalo smysl a které nepocházejí z práva samotného.¹⁷ Je to právě *nomos*, v jehož kontextu a kvůli němuž lze vůbec určit významy v právu a význam práva.¹⁸

Roberto Unger ukazuje, že například svoboda vstoupit či nevstoupit do smluvního závazku dává smysl právě pouze v kontextu určitého tržního uspořádání. Tato svoboda je neodlučitelně spjata s konkrétním pojetím soukromého vlastnictví. Ne vždy je s tímto pojetím spjata konzistentně, protože v protipozici vůči této svobodě spojené s určitým pojetím soukromého vlastnictví stojí určité limity plynoucí z komunálního aspektu sociálního života. Tento komunální aspekt sociálního života pramení z jiné představy uspořádání společnosti než tržního.¹⁹ Stejně tak například pojmy v katalogích lidských práv jako „svoboda“ či „lidská důstojnost“ mají inherentně morální náboj,²⁰ který dává smysl pouze v rámci konkrétního *nomu*. To má mj. za důsledek, že stejné právo, stejná právní pravidla, stejné právní pojmy mohou být v různých normativních systémech a různých sociálních kontextech chápány odlišně v závislosti na narrativech, které je vysvětlují, zasazují je do historického kontextu či jim dávají účel.

Toto působení práva a *nomu* a sociálně-kulturního kontextu je obousměrné. To znamená, že nejenže právo dává smysl pouze v určitém kontextu, ale že některá naše jednání dávají smysl právě kvůli jejich referenci k (právní) normě.²¹ V rámci právní úpravy smlouvy vyvolává podpis smlouvy určité účinky nejenom vně říše práva; v kontextu trestního práva považujeme některá jednání za protiprávní a zároveň nemo-

---

¹⁷ COVER, Robert M. Foreword: Nomos and Narrative Supreme Court 1982 Term, The. *Harvard Law Review*. 1983, roč. 97, s. 4–5.

¹⁸ *Ibid*, s. 7

¹⁹ UNGER, Roberto Mangabeira. *The critical legal studies movement*. Harvard: Harvard University Press, 1986, s. 60–61.

²⁰ DWORKIN, Ronald. The Moral Reading of the Constitution. *The New York Review of Books* [online]. 1996 [vid. 3. duben 2018].

²¹ COVER, Robert M. Foreword: Nomos and Narrative Supreme Court 1982 Term, The. *Harvard Law Review*. 1983, roč. 97, s. 7–8.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

rální;²² s příklady by se dalo pokračovat. Pro právo je tak jeho kontext, ve kterém se nachází, naprosto stěžejní, bez nich by zkratka nedávalo smysl.

Jaké jsou implikace pro právní vzdělávání? Výuka práva by se nikdy neměla nikdy omezit na pouhá konstatování obsahu právních norem, protože bez normativního a sociálně-kulturního kontextu takové poznání nemůže dávat smysl a je velmi omezené, není kompletní. Zprv, výuka by měla dbát *nomu*, kde se právo nachází bok po boku zejména s morálkou a i dalšími normativními systémy. Zadruhé, ve výuce nesmí být pomíjen sociálně-kulturní kontext práva.

Propojit právo s jeho kontextem lze skrz interdisciplinaritu neboli kombinování poznatků o právu s poznatky z jiných vědních oborů. V zahraničí se uchutila například ekonomická analýza práva,²³ sociologie práva,²⁴ nebo například právě Právo a literatura, mj. aplikující poznání literární vědy na právo a *vice versa*. Tyto obory totiž zkoumají

---

²² MOORE, Michael S. Legal Moralism Revisited. *San Diego Law Review*. 2017, roč. 54, s. 452–461.

²³ Tím neříkám, že se těchto myšlenkových směrů nemůže člověk dotknout během studia na právnické fakultě. Nicméně, zprv, často se k nim dostaně formou povinně volitelných předmětů zcela odděleně od výuky platného práva. Zadruhé, výuka těchto předmětů mnohdy trpí stejnými problémy jako zbylá výuka jako je přílišný důraz na znalosti na úkor dovedností či hodnot. K *Economic Analysis of Law* jsem se dostal pouze náhodou skrz povinně volitelný předmět Kritické právní teorie, a to přes jeho neoddiskutovatelnou aktuálnost a použitelnost pro téměř všechny soukromoprávní obory. O tomto směru viz POSNER, Richard A. *Economic Analysis of Law, Ninth Edition*. 9 edition. New York: Wolters Kluwer Law & Business, 2014.

²⁴ A přitom existují čeští autoři, kteří interdisciplinárním sociologickým výzkumům věnují. V poslední době mě zaujalo například HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender equality in law: uncovering the legacies of Czech State socialism*. Oxford ; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2017. ; Sentencing disparities in the Czech Republic: Empirical evidence from post-communist Europe - Jakub Drápal, 2018 [online]. [vid. 29. duben 2019]. Získáno z: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1477370818773612?casa_token=IDdzKn6Lvw0AAAAA:QMyICz20IeKdy414og53R2CHJ_o3_JybcF90XFptkUksf96ojfH730b2eOZYeTBvNclt-bbPgC-1w

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

právě sociálně-kulturní aspekt práva, jako je třeba jeho ekonomický rozměr, působení na sociální realitu či jeho reflexe v literatuře.

Na první pohled by se mohlo zdát, že české právní vzdělávání je zářný příklad interdisciplinarity a že sociálně-kulturní kontext a ostatní normativní systémy bere v potaz. Vždyť na brněnské právnické fakultě jsou povinné předměty jako sociologie práva, filozofie práva, ekonomické základy práva, a i pražská právnická fakulta má před implementací nové akreditace obdobné předměty. Nicméně tyto předměty jsou zcela odpojené od navazující výuky platného práva, student obdrží interdisciplinární, mnohdy spíš extradisciplinární, poznatky zcela mimo kontext platného práva.²⁵ Nadto se jejich obsah a výuka nijak neodlišuje od výuky zbytku výuky platného práva: výuka těchto interdisciplinárních předmětů je stejně tak zaměřena primárně na znalosti, na to, co je, nikoliv na hodnoty, kritické uvažování, měkké dovednosti či schopnost argumentace.²⁶ A nakonec občasné výjimky jako třeba předmět Právo a umění, pro který tato esej původně vznikla, jsou výjimkou založenou na snaze jednotlivců a nikoliv podpoře systému.

Stejně tak je interdisciplinarita pomíjena ve výuce platného práva. Ilustrativním příkladem, kdy je sociální a normativní kontext platného práva při výuce zcela pomíjen, je výuka trestního práva a výuka insolvenčního a exekučního práva. Trestní právo otevírá spoustu zajímavých filozofických otázek, například jaké jsou morální hranice trestněprávního trestání.²⁷ Zároveň však trestněprávní normy dopadají na sociální realitu a závažně ji ovlivňují. Například Jakub Drápal se věnuje empirické rozdílnosti výše trestních sankcí v postkomunistických státech.²⁸

---

²⁵ BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách II. Koncepce studia. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 12, s. 447.

²⁶ Ne vždy to tak samozřejmě je. Samozřejmě záleží na seminarizujícím. Nicméně svoji argumentaci vedu na systémové úrovni, nikoliv na úrovni jednotlivců.

²⁷ Viz již citovaný článek, který si klade za otázku, jaký morální princip limituje stát při stanovování toho, co ještě trestné může být a co už nikoliv: MOORE, Michael S. Legal Moralism Revisited. *San Diego Law Review*. 2017, roč. 54.

²⁸ Sentencing disparities in the Czech Republic: Empirical evidence from post-communist Europe - Jakub Drápal, 2018 [online]. [vid. 29. duben 2019]. Získáno z: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1477370818773612?casa_token

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

Zkrátka prostor pro výuku empirických poznatků případně morálně-filozofického kontextu je v rámci trestního práva více než veliký. Nicméně semináře, přednášky i učebnice jsou zaměřeny na pouhou znalost platného trestního práva a nic víc.²⁹ Výuka i učebnice insolvenčního a exekučního práva se obdobně omezují na pouhé znalosti současného platného práva. V učebnici se tak například student/ka dozví, že „účelem exekuce není majetkově zruinovat povinného, ale umožnit mu právní i faktickou existenci“, o tristním stavu českých exekucích, o byznysu s chudobou či o konkrétních lidských příbězích³⁰ se člověk již nedozví, jakkoli úzce s insolvenčním a exekučním právem souvisí.

České právní vzdělávání je na první pohled a na povrchu příkladem interdisciplinarity. Nahlédnutím pod povrch vyplyne několik zjištění. Zaprvé, interdisciplinární povinné předměty jsou příliš odtržené od výuky platného práva a jsou vyučovány vesměs podobně na to, aby přinesly tolik potřebné zasazení práva do jeho kontextu. Zadruhé, výuka platného práva je převážně formalistická, zaměřená jen a pouze na platné právo. Zatřetí, existují některé povinné volitelné interdisciplinární předměty, které ovšem nesignalizují systémovou změnu uvažování o právním vzdělávání, ale spíš výjimku ze systému. A nakonec, začtvrté, občasné snahy jako výše citované sociologické výzkumy či občasné problesky interdisciplinarity do výuky práva jsou důsledkem snahy jednotlivců, nikoliv důsledkem systematické podpory.

=IDdzKn6Lvw0AAAAA:QMyICz20IeKDy414og53R2CHJ_o3_JybcF90XFptkUksf96oj
jfH73Ob2eOZYeTBvNclt-bbPgC-1w

²⁹ Stačí rychle nahlédnout a porovnat několik vybraných učebnic, navštívit přednášky nebo „odchodit“ semináře.

³⁰ V důsledku se tohoto palčivého tématu pořádně chytl až server Aktuálně.cz viz „Pod stanem jsme dcerám lhali, že jsme na dovolené.“ Speciál o chudobě v Česku | Aktuálně.cz. *Aktuálně.cz - Víte, co se právě děje* [online]. 17. září 2018 [vid. 30. duben 2019]. Získáno z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/chudecesko/r~e8ce002ca06411e890620cc47ab5f122/>; nebo Sto dvacet tisíc českých seniorů uvázlo v exekuci. Šokující čísla navíc dál porostou | Aktuálně.cz. *Aktuálně.cz - Víte, co se právě děje* [online]. 17. říjen 2018 [vid. 30. duben 2019]. Získáno z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/mezinarodni-den-proti-chudobe-exekuce-a-zadluzeni- duchodcu/r~7d784948d20711e8acf3ac1f6b220ee8/>

3.2 Dovednost přesvědčování v právu

V předchozí části jsem obhajoval, že právo je součástí *nomu* a sociálně-kulturního kontextu, což znamená odmítnutí formalistického pojetí práva zaměřujícího se na pouhou „správnou“ znalost toho, co právo je. Co implikuje toto odmítnutí? Jinými slovy, co zaplní vákuum, které zbylo po představě, že si vystačíme s právem jako uzavřeným a soběstačným normativním systémem? Komplexní odpověď na tuto otázku poskytuje aplikace poznatků tzv. Nové rétoriky na právo.

Nová rétorika odmítá ryze racionalistické uvažování, které ztotožnilo rozum s formální logikou. Jakákoliv jiná forma odůvodňování, než striktně formálně logická dobírající se pravdy skrze vyvozování z axiomů nemohla být v racionalistické Descartovské tradici rozumná. Opak je v kontextu Nové rétoriky pravdou. Dle Perelmana a Olbrechts-Tytecy i argumentace, která má za účel zvýšit přesvědčení publika o nějaké tezi, prezentované danému publiku za tímto účelem, může být rozumná, aniž by se opírala zcela o ryze logické vyvozování.³¹

České formalistické pojetí práva oddělující právo od ostatních normativních systémů a zaměřující se na „správnou“ znalost platného práva připomíná Novou rétorikou odmítnutý Descartovský racionalismus. Oba přístupy staví pravdu a způsob, jakým se k ní dobrat, na piedestal. Odmítnutí tohoto povýšení pravdy ovšem není jediný styčný bod mezi Novou rétorikou a právem.

Argumentace má v pojetí Nové rétoriky sociální rozměr, protože je jejím účelem vyvolání určitého následku, a to primárně zvýšení přesvědčení o prezentované tezi a sekundárně rovnou vyvolání určitého jednání u daného publika.³² Měřítkem úspěšnosti argumentace je míra přesvědčení publika.

Každý právní text má svého autora a své čtenáře, své publikum, kteří dohromady tvoří efektivní komunitu myslí.³³ Právo je navíc pro-

---

³¹ PERELMAN, Chaïm; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1973, s. 2–3.

³² *Ibid*, s. 45.

³³ DOLIN, Kieran. *A critical introduction to law and literature*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 22.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

tknuto vzájemným přesvědčováním a argumentací, v českém kontextu zamaskovanou právě snahou o dobrání se pravdy. Advokáty ve sporném řízení můžeme vnímat jako účastníky argumentačního klání, jehož cílem je „přemoci“ protistranu přesvědčením soudce o vlastním pohledu.³⁴ Soudce se skrz soudní rozhodnutí, kdy nutnou součástí rozsudku je i odůvodnění, snaží argumentací přesvědčit strany³⁵ nebo odvolací soud nebo odbornou veřejnost o svém právním řešení. Všanc je dána legitimita soudu, který nemůže spoléhat pouze na svoji formální autoritu. Zatímco advokát má jasněji vymezené publikum – soudce či soudcovský senát, soudce má na výběr mezi několika publiky – laickými stranami sporu, jejich právními zástupci, nadřízeným odvolacím soudem nebo v případě publikace judikatury celou právní obcí, jimž musí svoji argumentaci přizpůsobit.³⁶ Roli advokáta i roli soudce spojuje to, že oba jsou řečníky před specifickým publikem. Oba musejí umět konstruovat své publikum,³⁷ umět argumentovat a tuto argumentaci umět přizpůsobit danému publiku. Jako médium této argumentace slouží jazyk v podobě právního textu.

Právník se tak často ocitá v roli řečníka, který musí své publikum přesvědčit o svém právním názoru. Kvůli tomu si řečník-právník nevystačí s pouhou správnou znalostí práva, pokud právě této správné znalosti není přikládána vysoká hodnota jeho publikem. Musí umět své publikum přesvědčit. A to je dovednost, kterou lze předat pouze specifickým stylem výuky.

3.3 Mánie mít pravdu

Pravda v ryze racionalistickém pojetí v právu možná není, už jenom protože právo je v podstatě jazyk plný nejednoznačných pojmů, zároveň je plné mezer. Jediná možnost ověřování „správnosti“ znalostí plat-

---

³⁴ Přinejmenším ve sporném řízení.

³⁵ A to zejména tu, která daný spor prohrála.

³⁶ Vztahem publikace judikatury a jejími adresáty v návaznosti na legitimitu práva a jeho závaznost v právním státě se zabývá SMEJKALOVÁ, Terezie. Publikace judikatury a její adresāti. *Revue pro právo a technologie*. 2012, roč. 3, č. 6.

³⁷ O konstrukci publika řečníkem bude pojednáno dále.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

ného práva je tak stoprocentní totožnost tvrzení o právu s právní normou vyjádřenou v konkrétním ustanovení právního předpisu.³⁸ Nadto s takovouto mechanickou znalostí si právník jen stěží vystačí, musí umět právo interpretovat a aplikovat. I zastánce pravdy v právu Dworkin chápe pravdu skrze argumentaci, nikoliv jako axiom. Dworkin odmítá pro normativní systémy, jako je právo nebo morálka racionalistické pojetí pravdy. Podle něj je pravdivé to tvrzení o právu, pro které existuje nejlepší argument, nejlepší důvod.³⁹

Lze v rámci argumentace v pojetí Nové rétoriky hovořit o pravdě? A jakou hodnotu má „pouhá“ znalost práva korespondující s právními normami? Publikum lze rozlišit na univerzální a specifické.⁴⁰ Univerzální publikum je v podstatě každý racionálně uvažující člověk. Projev adresovaný univerzálnímu publiku si potenciálně jako jediný nárokuje pravdu, protože v případě přesvědčení celého univerzálního publika bychom mohli dojít k závěru, že dané tvrzení je pravdivé.⁴¹ Jenže univerzální publikum je mimo exaktní vědy málokdy myslitelné, a v právu obzvláště ne. Řečník při argumentaci v pojetí Nové rétoriky ztrácí oporu

---

³⁸ Hartovu „Open Texture of Law“ snad již netřeba představovat. Viz HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Third Edition. Oxford, New York: Oxford University Press, 2012, s. 124–136. Clarendon Law Series.

³⁹ Samozřejmě Dworkin musí být vnímán v kontextu jeho projektu hledání integrity a pro pochopení jeho vnímání pravdy je důležité znát i jeho pojetí interpretace, práva jako morálky atd. To samozřejmě přesahuje rozsah této eseje. Viz DWORKIN, Ronald. *Justice for Hedgehogs*. Harvard: Harvard University Press, 2011, s. 69–88.

⁴⁰ V této eseji si vystačím s těmito dvěma typy publika. Další typy publika jsou interlokutor a řečník samotný. Ty nejsou ovšem pro moji argumentaci relevantní, a proto se jimi dále nezabývám.

⁴¹ Dlužno dodat, že taková shoda je definována jako právo na souhlasné přesvědčení o daném tvrzení každého racionálního člověka, nikoliv jako empirická faktická shoda každého jednotlivého člověka. PERELMAN, Chaïm; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1973, s. 39.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

v pouhé pravdivosti svých tvrzení, protože musí brát v potaz své publikum, které musí přesvědčit.⁴²

Právo je jako sociální konstrukt na rozdíl od exaktních věd vždy závislé na konkrétním státě, kultuře, soudci, stranách sporu a dalo by se pokračovat.⁴³ Každé publikum v právu bude nutně specifické vzhledem k danému *nomu* a sociálně-kulturnímu kontextu daného právního řádu, vzhledem ke konkrétnímu soudnímu řízení, adresátovi právního rozsudku. Tudíž pravda ve výše nastíněm smyslu v právu možná není,⁴⁴ cílem právní argumentace je v právu vždy přesvědčit své specifické publikum, ať už si ho jako řečník představím jakkoliv.⁴⁵ Jakýkoliv argument, i ten právní, je efektivní, pokud uspěje ve zvýšení přesvědčení svého publika. Sebepravdivější tvrzení a sebevalidnější argument sám o sobě k přesvědčení vést nemusí, pokud publikum nepřikládá pravdě hodnotu.⁴⁶

Kvůli neexistenci univerzálního publika v právu lze hovořit jen o přesvědčivosti právních argumentů ve vztahu k nějakému specifickému publiku: právní obci, stranám sporu, ostatním soudcům, nadřízenému soudu. Slovy Michala Bobka

„[p]rávo není telefonický seznam zákonů a sterilních abstraktních pojmů. Právo je schopnost rychle pochopit podstatu argumentace a ještě rychleji přijít s vlastními protiargumenty. V právu, stejně jako v reálném životě, se odpovědi nedělí na ty jediné

---

⁴² Čímž není role pravdy v argumentaci zcela odmítnuta. Pouze závisí na hodnotě, již jí přisuzuje specifické publikum.

⁴³ ŠTĚPÁNÍKOVÁ, Markéta. *Hnutí Právo a literatura koncem 20. a na počátku 21. století*. Scientia. 2015, s. 57. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity.

⁴⁴ Alternativou je ještě snaha o generalizaci jednoho adresáta v publiku, tzv. interlokutora, na univerzální publikum. Právní argumentace se o nic podobného ale nesnaží.

⁴⁵ DWORKIN, Ronald. *Justice for Hedgehogs*. Harvard: Harvard University Press, 2011, s. 69–88.

⁴⁶ Dalo by se předpokládat, že například právní obec ocení věcnou správnost rozsudku víc než strana samotná, už jen protože ji bude schopná lépe posoudit.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

správné a ty jediné špatné. Dělí se na obhajitelné a neobhajitelné.”⁴⁷

A i kdybychom přijali pojem pravdy v právu, tak nutně musíme stejně jako Dworkin dojít k závěru, že pravda v právu existuje pouze v důsledku „nejlepšího“ argumentu, nikoliv sama o sobě jako v případě exaktních věd. Tím dochází k propojení sociálně-kulturního kontextu práva a sociálního rozměru (právní) argumentace.

České právní vzdělávání je bohužel na fetišizaci znalostí platného práva založeno. Nejpatrnější je to především na zkouškách. Forma zkoušek je buď písemná založená na uzavřených otázkách, přičemž si s trochou štěstí student vystačí s hbitým vyhledáváním v právních předpisech, a/nebo ústní zkoušky pak ověřují, zdali student zná právní předpisy z paměti. Další ilustrativní příklad jsou učebnice a studijní materiály obecně. K přípravě na zkoušky slouží buďto vypracovaná skripta nebo stejná učebnice. Neexistuje diverzita názorů pramenící z diverzity zdrojů, které by mohli studenti navzájem mezi sebou konfrontovat.⁴⁸ Se soudními rozhodnutími se pracuje⁴⁹ jako s axiomem, který student musí znát, nikoliv rozumět argumentaci v něm se nacházející.

Vnímání práva jako uzavřeného normativního systému a vnímání právních předpisů a soudních rozhodnutí jako axiomů je paradigmatickým českého právní vzdělávání. Takové paradigma dostatečně nevystihuje realitu práva. Nejenže musí právo začít být vnímáno ve svém sociálně-kulturním kontextu, k čemuž jsem došel v části 3, současně musí být opuštěno od fetišizace znalostí platného práva na úkor ostatních dovedností, vnímání právních předpisů a soudních rozhodnutí jako axio-

---

⁴⁷ BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách I. Právní vzdělávání a právní kultura. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 10, s. 366.

⁴⁸ Přičemž homogennost studijních materiálů považují studie věnující se modernější výukové metodě PBL, o které bude řeč dále, za jeden z kamenů úrazu současné praxe PBL. U nás je to naopak naprostý standard. MOUST, J. H. C.; BERKEL, H. J. M. Van.; SCHMIDT, H. G. Signs of Erosion: Reflections on Three Decades of Problem-based Learning at Maastricht University. *Higher Education*. 2005, roč. 50, č. 4, s. 670.

⁴⁹ Pokud se s nimi vůbec pracuje.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

mů. Je třeba je vnímat v jejich kontextu, soudní rozhodnutí vnímat jako sérii různě přesvědčivých a validních argumentů.

Výuka práva se musí orientovat právě na dovednosti přesvědčování a argumentace, přičemž pouhá znalost platného práva může posloužit maximálně jako pomyslný odrazový můstek, ze kterého se student má odrazit při argumentaci; znalost platného práva nemůže být sama o sobě cílem.

3.4 Právo empaticky

Jakákoliv argumentace, která je snahou přesvědčit publikum, je relativní právě vůči tomuto danému publiku.⁵⁰ Nabízí se praktická otázka, a kdo je vlastně tím publikem? Rozhodně půjde jen velmi obtížně definovat reálné, konkrétní publikum za použití obecných kritérií. Pokud například politik promlouvá v parlamentu, mluví ke svým kolegům nebo k občanům v případě televizního nebo online vysílání? Je soudní rozsudek reálně adresován stranám sporu, jejich zástupcům, nebo soudu vyšší instance? Proto publikum nemůže být konstruováno podle nějakých předem jasných obecných kritérií, ale je jím zkrátka ta skupina lidí, kterou chce řečník ovlivnit svojí argumentací. Jinak řečeno, publikum je konstrukt řečníka.⁵¹

Má-li být argumentace efektivní, musí odpovídat publiku. Proto musí řečník umět konstruovat své publikum, aby mu mohl svoji argumentaci přizpůsobit. Pokud se bude představa řečníka o svém publiku lišit od reálného publika, pak se v důsledku sníží efektivita projevu. Znalost publika je pak otázkou psychologickou a sociologickou, každé publikum je specifické svým sociálním původem, věkem, kulturním kapitálem, politickými názory či rozpoležením, které musí řečník umně odhadnout. Zároveň je logické, že se publikum bude během argumentace proměňovat, málokdy bude homogenní, navíc se může skládat z více subpublik. A zdaleka ne vždy bude mít publikum stejný či přinejmenším podobný příběh jako řečník. Takovým podmínkám se musí dobrý řeč-

---

⁵⁰ PERELMAN, Chaïm; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1973, s. 18.

⁵¹ *Ibid*, s. 19-20.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

ník umět přizpůsobit. Nazvěme klíčovými vlastnostmi, které řečníkovi umožní představit si a vžít se do svého publika, empatie a imaginace. Uchopit empatii je velmi obtížné. V této eseji vyjdu z tříprvkové definice empatie:

1. schopnost vnímat ostatní jako bytosti s vlastními cíli, zájmy a emocemi,
2. imaginativní vžívání se do zkušenosti a situace jiného,
3. emocionální odpověď na toto imaginativní vžívání se do situace jiného.⁵²

Soudce či soudkyně málokdy promlouvají ke stranám sporu, jejich právním zástupcům či zástupkyním nebo nadřízenému soudci či soudkyni se stejnou či podobnou zkušeností a ve stejné situaci, jako se oni nacházejí. Proto si právník musí umět představit a vžít se do jiné situace a zkušenosti, než kterou zažil nebo ve které je on sám. Empatie v právu umožní právníkovi lépe „číst“ své publikum, které chce argumentací přesvědčit.

Pojďme se ještě na chvíli vrátit spojení narativu a práva. Cover chápe narativy jako kódy, které propojují normativní systém se sociálním kontextem, zakládají naši představu možného stavu věcí a „skrz které studujeme a zažíváme transformaci zjednodušené situace při průchodu silovým polem obdobně zjednodušeného souboru norem.“⁵³ V kontextu práva narativy nejenže dávají smysl tomu, co je, co má být, ale i jaké právo může být. Ne každý narativ dostane v právu stejný prostor. Podle tzv. narativní jurisprudence může naslouchání nedominantním narativům v právu pomoci utlačovaným či menšinovým skupinám, jejichž hlas není v právu běžně vyslyšen. Příklady tohoto myšlenkového směru jsou feministické jurisprudence či kritická rasová teorie.⁵⁴ Subversivní funkci narativu v právu ovšem nadále ponechám stranou. Narativy se v právu objevují na všech úrovních, právní předpisy jsou vý-

---

⁵² MASSARO, Toni M. Empathy, Legal Storytelling, and the Rule of Law: New Words, Old Wounds Legal Storytelling. *Michigan Law Review*. 1988, roč. 87, s. 2101.

⁵³ COVER, Robert M. Foreword: Nomos and Narrative Supreme Court 1982 Term, *The Harvard Law Review*. 1983, roč. 97, s. 10.

⁵⁴ DOLIN, Kieran. *A critical introduction to law and literature*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 31–32.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

sledkem střetu narativů, nicméně mnohem důležitější roli sehrávají na individuální úrovni v rozsudcích, kde se jedná skutečně o střet narativů jednotlivců.⁵⁵

Massaro vytýká narativní jurisprudenci to, že není pouhou mantrou empatie s to odpovědět na spoustu palčivých otázek týkajících se role empatie v právu, jako například vztah empatie a právní jistoty. Namítá především, že právní vzdělávání v *common law* systémech již přeci dostatečně zdůrazňuje neurčitost právních pravidel, absenci pravdy v právu a způsob čtení rozsudků, při kterém jsou z rozsudku extrahovány jednotlivé narativy, politiky a principy. Tudíž není třeba znovu zdůrazňovat něco, co je již v dostatečné míře v právním vzdělávání v *common law* systémech předáváno.⁵⁶

České právní vzdělávání narativy pomíjí, protože se převážně pohybuje v abstraktní a obecné říši právních norem. A ani právní normy nejsou vnímány jako výsledek střetu narativů, ale zkrátka jako nezpochybnitelný axiom odtržený od jeho kontextu. Obdobně jsou na tom rozhodnutí soudů. V horším případě jsou opomíjena zcela, v lepším se s nimi zachází právě jako s výše zmíněnými axiomy. Například v občanském právu hmotném, správním právu nebo třeba již zmiňovaném trestním právu na brněnské fakultě. Výuka těchto předmětů vesměs obsahem kopíruje obsah daného zákoníku a jejím cílem je znalost tohoto zákoníku. V další části předmětů se s judikaturou počítá pouze v tom smyslu, že ji student zná, ví, co je v zadaných rozsudcích. V hodině se pak jen ověří znalost judikátu, případně se sdělí jeho existence. Na judikaturu jsou pak kladeny otázky, „Co bylo řečeno v rozsudku X?“ nebo „Ve kterém rozsudku bylo vyřčen závěr Z?“. V takových předmětech se pak s judikaturou pracuje jako s *a priori* pravdivou premisou, případně rovnou jako s argumentem. Důležité je rozsudek znát, nikoliv mu rozumět. Jako příklady poslouží předměty Právo Evropské unie, Mezinárodní právo soukromé nebo v omezené míře Rodinné právo. Jedinou výjimku tvoří Ústavní právo, kde se nálezy Ústavního soudu kriticky rozebírají, diskutují se jejich pro a proti a nejsou vnímány jako zje-

---

⁵⁵ Nicméně jistě není nezajímavé zkoumat právní předpisy jako střet různých narativů, z nichž jeden, případně více ve společném kompromisu, byl vyslyšen.

⁵⁶ MASSARO, Toni M. Empathy, Legal Storytelling, and the Rule of Law: New Words, Old Wounds Legal Storytelling. *Michigan Law Review*. 1988, roč. 87, s. 2111–2112.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

vení pravdy. Ve valné většině předmětů tak nelze hovořit o hledání individuálních narativů, snaže jim porozumět, vidět jejich pro a proti. Český student práv tak zůstává uvězněn v dogmatech o právu,⁵⁷ právními závěry soudů se nezabývá, případně je pouze nekriticky přejímá jako další pravdu o právu.

Laicky řečeno, v soudních rozhodnutích lze najít konkrétní lidské příběhy, se kterými by mělo právo umět pracovat a které je nutné pochopit, umět se do nich vžít. Stejným lidem je totiž právo adresováno. A stejní lidé jsou publikem řečníka-právnicka. Kritické čtení rozsudků skrývá ještě jeden rozměr. Soudce je sám v roli řečníka, který se snaží svojí argumentací – v odůvodnění – přesvědčit své publikum, ať už je jakékoliv. V rozhodnutích soudů lze tedy nalézt nejen lidské příběhy, ale i konkrétní argumentaci, jejichž analýzou a kritikou lze rozvíjet pro právo klíčové dovednosti jako argumentaci či schopnost analýzy.

V Americe je historicky jeden z nejdominantnějších přístupů k výuce práva postaven na „detektivním“ čtení rozsudků. Tuto *case-method* uvedl poprvé americký právník Langdell na Harvardu v r. 1870 jako reakci na tehdejší právní výuku založenou na přednáškách a memorování.⁵⁸ Je založena na premise, že právní předpisy a povrchně čtené rozsudky zůstávají na povrchu toho, co právo je. Právní předpis či text rozsudku je totiž pouze jedním bodem v rámci narativů, které jsou v něm obsaženy a které svým začátkem a koncem dalece přesahují tento bod. Jádro toho, co právo je, se v tradičním Langellovském pojetí skrývá zakopané v rozsudcích odvolacích soudů, které musí právník

---

⁵⁷ Do hlubší diskuse o podobě výuky Teorie práva jsem se pustil v rámci činnosti akademického senátora. Je to mj. právě při její výuce, kde student přejímá řadu zastaralých a neaktuálních dogmat a formalistického pohledu na právo. Nicméně tento argument by zasloužil analýzu přesahující rozsah tohoto článku a snad jen můžu odkázat na některé závěry, na které jsme přišli při průzkumu postojů studentů k Teorii práva. Viz https://is.muni.cz/auth/do/law/ud/as/podklady/2019-2020/brezen_2019_11-3-2019/Analyza-postoju-KPravT.pdf

⁵⁸ STERN, Simon. *Detecting Doctrines: The Case Method and the Detective Story* [online]. SSRN Scholarly Paper. ID 1782987. Rochester, NY: Social Science Research Network. 2011 s. 348.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

detektivní prací objevit, analyzovat, zkoumat.⁵⁹ Modernější verze tohoto přístupu rozšiřují objekt zkoumání i na samotné právní předpisy nebo smlouvy, ale podstata zůstává stejná. Objevit hluboko ukryté předpoklady, hodnotové soudy, narativy, nekonzistence.⁶⁰ Langdellova *case-method* jako první přenesla odpovědnost na studenty, kteří jako detektivové odhalují a rekonstruují principy a předpoklady „za“ textem, namísto kantora zjevujícího právo jako pravdu.⁶¹ „Prezentovány jako axiomy, právní pravidla nám nic neřeknou o jejich zdůvodnění, historii alternativních cest, o svých příčinách.“⁶² Nicméně, toto detektivní kritické čtení rozsudků lze zahrnout do ještě širšího pojetí výuky, které více odpovídá všem mým dosavadním závěrům.

---

⁵⁹ *Ibid*, s. 343

⁶⁰ *Ibid*, s. 344.

⁶¹ K aktivní participaci studentů tváří tvář memorování a přednáškovému stylu výuky se dostanu dále. *Ibid*, s. 348.

⁶² *Ibid*, s. 354.

4 Léčba

Jak lze provázat právo a jeho sociálně-kulturní a normativní kontext? Jak lze vrátit právním problémům lidský rozměr? Jak se lze zaměřit na dovednost přesvědčování se vším, co s ní souvisí? Řešení výše rozebraných nedostatků českého právního vzdělávání nabízí tzv. *problem-based learning* („PBL“).

PBL je založeno na aktivním řešení problémů, při kterých student aplikuje platné právo. Aplikací práva je do výuky vnesena nejednoznačnost práva, kontextualita práva a interdisciplinarita. Zatímco *lecture-based learning* („LBL“) je založeno na pouhém vystavování studentů znalostem, PBL stojí na hodnotách rekonstrukce znalostí, jejich strukturování a restrukturování, kontextualitě, vnitřní motivaci studentů a stimulačním kooperativním učením.⁶³ Tudíž studentova pasivita se mění na aktivitu, která spočívá v rekonstrukci konkrétních znalostí a zlepšování dovedností skrz kooperativní řešení problémů.

Výuka probíhá v menších seminárních skupinách.⁶⁴ Studentům je zadán problém, který nejprve analyzují, poté jej definují, následně brainstormují na základě předvedení potenciálních vysvětlení či řešení problému, ta spolu vyhodnotí a na jejich základě každý student sám prostřednictvím samostudia doplní znalosti potřebné pro řešení problémů. V poslední fázi se opět studenti dají dohromady a výsledky samostudia sdílí a vzájemně reflektují.⁶⁵

Úspěšnost PBL je podmíněna celou řadou faktorů. Zaprvé, řešené problémy musí být pro daný seminář relevantní a musí směřovat

---

⁶³ MOUST, J. H. C.; BERKEL, H. J. M. Van.; SCHMIDT, H. G. Signs of Erosion: Reflections on Three Decades of Problem-based Learning at Maastricht University. *Higher Education*. 2005, roč. 50, č. 4, s. 667.

⁶⁴ Výuka v seminářích o 8, maximálně 12 studentech je v českém prostředí z finančních a personálních důvodů zatím nerealizovatelná.

⁶⁵ *Ibid*, s. 666-668.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

k naplnění jeho účelu.⁶⁶ Jinými slovy, řešené právní problémy musí zohledňovat specifikum daného právního oboru a adresovat specifické otázky pro daný obor. Zadruhé, důležitý je subjektivní postoj studentů. Studenti musí mít pocit, že nabývané znalosti a dovednosti jsou pro ně užitečné.⁶⁷ Řešené problémy nesmí být studentům příliš vzdálené, ne-realistické. Zatřetí, zatímco nabývání znalostí je individualistická záležitost, řešení problémů může a často by měl být kolaborativní proces. Začtvrté, řešené právní problémy by měly reflektovat každodenní a běžnou problematiku. Tím se zvyšuje víra student ve využitelnost nabývaných znalostí a dovedností. A nakonec, studentům musí být dán prostor pro reflexi jimi dosažených výsledků.⁶⁸

Výuka PBL je navíc doplněna zaměřením na dovednosti skrz různé prakticky orientované předměty jako moot courty nebo právní kliniky. Například právní kliniky vedou k uvědomění si, že „za“ právem jsou reálné příběhy, kterým je třeba umět porozumět. Právní kliniky jsou „bezplatná právní poradenství poskytovaná studenty“, určená zejména lidem z majetkově hůře situovaných vrstev a poskytovaná pod dohledem pedagoga.⁶⁹ Studenti práv skrz ně poskytují právní pomoc zejména sociálně potřebným, čímž se učí naslouchat jiným příběhům než jen podobným těm svým, a zároveň právo aplikovat (čili nejenom znát) v jeho sociálně-kulturním kontextu. Proto považují právní kliniky za vhodné. Nejprogresivnější v tomto ohledu je olomoucká fakulta, která nabízí 11 různých právních klinik.⁷⁰ Ostatní fakulty by se měly inspiro-

---

⁶⁶ Pokud vůbec semináře v ČR sledují jiný účel než „předat znalosti právního oboru XXX“, pak bych se velice divil. Ke stejným závěrům jako dále citovaná studie dochází i výše citované studie z prostředí Maastrichtu.

⁶⁷ Ještě ani jednou jsem se neseťkal s tím, že by si někdo podobné otázky ve vztahu k LBL přednáškám a seminářům v ČR kladl.

⁶⁸ *Ibid*, s. 13-16.

⁶⁹ BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách II. Koncepce studia. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 12, s. 449.

⁷⁰ Centrum pro klinické právní vzdělávání. *Právnícká fakulta UP* [online]. [vid. 4. květen 2019]. Získáno z: <https://www.pf.upol.cz/ru/katedry-a-centra/centra/centrum-pro-klinicke-pravni-vzdelavani/>

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

vat.⁷¹ Je až skoro tristní, že brněnská právnická fakulta nyní přistoupila k ukončení podpory řady právních klinik bez jakéhokoliv koncepčního řešení a náhrady.⁷² Právní kliniky nejsou ale jediný způsob, jak propojit výuku práva s praktickými dovednostmi.

Logicky podoba zkoušek musí korespondovat s podobou výuky. Nastavit zkoušky tak, aby odpovídaly PBL, není jednoduché. Pionýr PBL, Univerzita v Maastrichtu, narazila během implementace PBL na několik problémů během hledání ideálního modelu zkoušení.⁷³ Jako efektivní a odpovídající formu zkoušení pro PBL nakonec zvítězily blokové testy skládající se z otevřených i uzavřených otázek spolu s portfoliem dokončených dovednostních předmětů a dobrovolným postupným testováním během semestru.⁷⁴ Důraz je kladen především na kombinované blokové testy skládající se z uzavřených *multiple-choice* otázek a otevřených zadání esejů. Tato forma zkoušky je charakteristická širokým pokrytím témat, menší náročností na kantory na rozdíl od čistě esejů, multidisciplinaritou,⁷⁵ transparentností a širší způsobů myšlení.⁷⁶ Ze závěrů studií z Maastrichtu je patrné, že neexistuje ideální forma zkoušky pro PBL a že jejich nastavení je otázkou hledání

---

⁷¹ Což potvrzují ohlasy odborné veřejnosti viz Olomoucký model klinického právního vzdělávání je vzorem pro celou Evropu [online]. 2019 [vid. 4. květen 2019]. Získáno z: 2014

⁷² SKAS a právní kliniky viz https://is.muni.cz/auth/do/law/ud/as/podklady/2019-2020/kveten_2019/Predmety_na_CDV_senat_02.pdf?fbclid=IwAR3xbRfDtU01qRl2Ka-qbPyj7lJuPQKGyqKzmTiTDzaZQsbqSTSH5DYQSA

⁷³ Je až zarážející, jak jejich problémy v 90. letech korespondují s dnešními problémy zkoušek u nás, a to přestože v Maastrichtu byly výrazně méně závažnější, ale i tak vnímané jako odklon od PBL. U původních *progress multiple-choice* testů se objevily nedostatky jako rozdílnost obtížnosti jednotlivých termínů, neschopnost kantorů nalézt shodu na základu, který má student umět, kolísavá kvalita otázek. DRIESSEN, Erik; VAN DER VLEUTEN, Cees. Matching Student Assessment to Problem-based Learning: Lessons from experience in a law faculty. *Studies in Continuing Education* [online]. 2000, roč. 22, č. 2, s. 239–240.

⁷⁴ *Ibid*, s. 242–244.

⁷⁵ Blokovaná zkouška netestuje pouze jeden předmět.

⁷⁶ Tzn. neověřuje pouze jeden způsob myšlení jako např. ověřování znalostí.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

takové podoby zkoušek, které co nejvíce odpovídají principům PBL, ale zároveň respektují mantinely každé univerzity jako limity personálu, finanční a časové limity atd.

PBL adresuje veškeré mnou zanalyzované nedostatky českého práva. PBL stojí na kontextualitě, a tedy interdisciplinaritě, a na kritické reflexi práva, protože studenti znalosti skrze řešení konkrétních problémů sám rekonstruují.⁷⁷ Výuka je zaměřena nejen na znalosti práva ale především na dovednosti, a to včetně dovednosti přesvědčování. Zaměřením na konkrétní případy plní PBL „program“ narativní jurisprudence: dává lidskou tvář právním problémům.⁷⁸

Je na první pohled zřejmé, jak je PBL na hony vzdálené současné podobě českého právního vzdělávání. Po studentech by nadále nebylo požadováno pasivní memorování platného práva, nýbrž aktivní přístup a porozumění právu.⁷⁹ Namísto memorování se právních předpisů je studenti aplikují v rámci konkrétních případů, které reflektují každodenní realitu práva.⁸⁰ Toto není překvapivé, jakmile přijmeme premisu, že znalosti úzce souvisí s porozuměním. Jen stěží lze v českém kontextu hovořit o reflexi toho, co se studenti naučil. Příkladem stačí uvést příklad zkoušek: Jen zřídka dojde ke zveřejnění správných řešení, testy jsou k nahlédnutí jen v rámci osobních konzultací. Jak se pak má student poučit z vlastních chyb?

Výhodou je, že náskok, který má PBL nad LBL v kritickém přístupu k právu, neztratí v ostatních aspektech vzdělávání. PBL poráží ostatní přístupy k výuce téměř na všech frontách: Například LBL poráží PBL na poli krátkodobých znalostí, ohledně nabývání dlouhodobých znalostí je výrazně efektivnější PBL.⁸¹ Na plné čáře pak PBL vítězí na poli předává-

---

⁷⁷ HIROKAWA, Keith H. Critical Enculturation: Using Problems to Teach Law. *Drexel Law Review*. 2009, roč. 2, s. 4–5.

⁷⁸ *Ibid*, s. 11.

⁷⁹ *Ibid*, s. 8.

⁸⁰ *Ibid*.

⁸¹ Paradoxně si nejčastěji vyslechnu při každém pokusu o reorientaci výuky na PBL argument, že přeci studenti nějaké znalosti získat musejí, než začnou řešit příklady. Tento argument zcela opomíjí fakt, že právě z dlouhodobého hlediska je PBL efektivnější než jiné přístupy k výuce.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

ní dovedností jako je v právu právě dovednost argumentace či přesvědčování.⁸²

Dobře implementovaná PBL dokáže do určité míry vyřešit všechny výše nastíněné problémy: absenci interdisciplinaritu, příliš malý důraz na dovednosti a schopnosti, a to zejm. na schopnost argumentace, přehnaný důraz na znalost abstraktních právních předpisů bez uvědomění si, že za nimi jsou lidské příběhy, kterým by se právníci měli snažit skrz empatii a imaginaci porozumět, uvědomění si nejednoznačnosti práva. Je ale důležité mít na paměti, že se jedná o holistickou výukovou metodu, tudíž ji je potřeba implementovat v celé šíři od výuky, uvažování po formu zkoušek.

---

⁸² Doporučuji shrnující a přehledovou studii o PBL YEW, Elaine H. J.; GOH, Karen. Problem-Based Learning: An Overview of its Process and Impact on Learning. *Health Professions Education*. 2016, roč. 2, č. 2.

5 Závěr

V úvodu jsem vymezil jako důležitou funkci právního vzdělávání to, že kriticky reflektuje prostředí, do kterého své studenty enkulturuje. Právní vzdělávání založené na špatném pojetí práva, pasivitě studentů a pouhém nekritickém přejímání znalostí platného práva, bez důrazu na lidskou tvář práva jen stěží může tuto funkci plnit. Navíc neplní ani funkci první, protože české právní vzdělávání neodpovídá podstatě práva. Právní disciplína je založená na přesvědčování a argumentaci, nikoliv na znalosti platného práva. Znalost platného práva kromě totožnosti s právními předpisy nebo přesná znalost soudních rozhodnutí není možná. A i kdyby byla, záleží její hodnota na publiku, které se právník snaží přesvědčit. Co hůř, jak naznačují studie věnující se modernější metodě výuky PBL, výuka založená na pasivitě studentů a pouhém nekritickém přejímání znalostí je neefektivní i v rámci pouhého předávání znalostí.

České právní vzdělávání musí projít změnami, jejichž obrysy jsem nastínil dílčím způsobem v průběhu celého textu, a nakonec uceleně v závěrečné části eseje. V první řadě musí dojít k změně paradigmatu pojetí práva. Právo musí být vnímáno ve svém kontextu, jako nejednoznačné a mezerovité, přičemž větší roli kvůli nejednoznačnosti práva hraje jeho interpretace a aplikace, a nakonec musí být vnímáno skrze narativy. Všechny tyto charakteristiky reflektuje tzv. *problem-based learning*. To je metoda výuky založená na řešení konkrétních případů, aktivní rekonstrukci znalostí, interdisciplinarity, kontextualitě a kooperaci.

Současná podoba právního vzdělávání v ČR je nedostačující a neodpovídající podobě práva v 21. století. Je nejvyšší čas ji změnit.

Použité zdroje

1. BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách I. Právní vzdělávání a právní kultura. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 10, s. 365–373.
2. BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách II. Koncepce studia. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 12, s. 446–455.
3. BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách III. Přijímací řízení, systém výuky a zkoušení, školné. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 14, s. 523–532.
4. BOBEK, Michal. O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách IV. Úvahy strukturální a závěrečné. *Právní rozhledy*. 2005, roč. 2005, č. 16, s. 601–609.
5. COVER, Robert M. Foreword: Nomos and Narrative Supreme Court 1982 Term, The. *Harvard Law Review*. 1983, roč. 97, s. 4–68. ISSN 0017-811X.
6. DOLIN, Kieran. *A critical introduction to law and literature*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 263 s. ISBN 978-0-521-80743-2.
7. DRIESSEN, Erik; VAN DER VLEUTEN, Cees. Matching Student Assessment to Problem-based Learning: Lessons from experience in a law faculty. *Studies in Continuing Education*. 2000, roč. 22, č. 2, s. 235–248. ISSN 0158-037X, 1470-126X.
8. DWORKIN, Ronald. The Moral Reading of the Constitution. *The New York Review of Books* [online]. 1996 [vid. 3. duben 2018]. ISSN 0028-7504. Získáno z: <http://www.nybooks.com/articles/1996/03/21/the-moral-reading-of-the-constitution/>
9. DWORKIN, Ronald. *Justice for Hedgehogs*. Harvard: Harvard University Press, 2011, 521 s. ISBN 978-0-674-07196-4.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

10. GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 7. aktualizované vydání. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017. Právnické učebnice. ISBN 978-80-7380-652-1.
11. HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Third Edition. Oxford, New York: Oxford University Press, 2012, 400 s. Clarendon Law Series. ISBN 978-0-19-964470-4.
12. HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender equality in law: uncovering the legacies of Czech State socialism*. Oxford ; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2017, 337 s. ISBN 978-1-5099-0586-7.
13. HIROKAWA, Keith H. Critical Enculturation: Using Problems to Teach Law. *Drexel Law Review*. 2009, roč. 2, s. 1–40.
14. KELSEN, Hans. *Ryzí nauka právní: metoda a základní pojmy*. Praha: Orbis, 1933, 55 s.
15. MASSARO, Toni M. Empathy, Legal Storytelling, and the Rule of Law: New Words, Old Wounds Legal Storytelling. *Michigan Law Review*. 1988, roč. 87, s. 2099–2127. ISSN 0026-2234.
16. MOORE, Michael S. Legal Moralism Revisited. *San Diego Law Review*. 2017, roč. 54, s. 441. ISSN 0036-4037.
17. MOUST, J. H. C.; BERKEL, H. J. M. Van.; SCHMIDT, H. G. Signs of Erosion: Reflections on Three Decades of Problem-based Learning at Maastricht University. *Higher Education*. 2005, roč. 50, č. 4, s. 665–683. ISSN 0018-1560, 1573-174X.
18. PERELMAN, Chaïm; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1973, 639 s. ISBN 978-0-268-17509-2.
19. PESSOA, Fernando. *Kniha neklidu*. Praha: Hynek, 1999. ISBN 978-80-86202-55-6.
20. POSNER, Richard A. *Economic Analysis of Law, Ninth Edition*. 9 edition. New York: Wolters Kluwer Law & Business, 2014, 1056 s. ISBN 978-1-4548-3388-8.

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL NORMAL. CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

21. SMEJKALOVÁ, Terezie. Publikace judikatury a její adresáti. *Revue pro právo a technologie*. 2012, roč. 3, č. 6, s. 25–33. ISSN 1805-2797.
22. STERN, Simon. *Detecting Doctrines: The Case Method and the Detective Story* [online]. SSRN Scholarly Paper ID 1782987. Rochester, NY: Social Science Research Network 2011. Získáno z: <https://papers.ssrn.com/abstract=1782987>
23. ŠTĚPÁNÍKOVÁ, Markéta. *Hnutí Právo a literatura koncem 20. a na počátku 21. století*. Scientia. 2015, 156 s. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-8025-6.
24. TROOP, Paul. Why Legal Formalism Is Not a Stupid Thing: Legal Formalism. *Ratio Juris*. 2018, roč. 31, č. 4, s. 428–443. ISSN 09521917.
25. UNGER, Roberto Mangabeira. *The critical legal studies movement*. Harvard: Harvard University Press, 1986, 144 s. ISBN 978-0-674-17735-2.
26. YEW, Elaine H. J.; GOH, Karen. Problem-Based Learning: An Overview of its Process and Impact on Learning. *Health Professions Education*. 2016, roč. 2, č. 2, s. 75–79. ISSN 2452-3011.
27. „Pod stanem jsme dcerám lhali, že jsme na dovolené." Speciál o chudobě v Česku | Aktuálně.cz. *Aktuálně.cz - Víte, co se právě děje* [online] b.n. 2018 [vid. 30. duben 2019]. Získáno z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/chudecesko/r~e8ce002ca06411e890620cc47ab5f122/>
28. Sto dvacet tisíc českých seniorů uvázlo v exekuci. Šokující čísla navíc dál porostou | Aktuálně.cz. *Aktuálně.cz - Víte, co se právě děje* [online] b.n. 2018 [vid. 30. duben 2019]. Získáno z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/mezinarodni-den-proti-chudobe-exekuce-a-zadluzeni- Duchodcu/r~7d784948d20711e8acf3ac1f6b220ee8/>

CHYBA! POMOCÍ KARTY DOMŮ POUŽIJTE U TEXTU, KTERÝ SE MÁ ZDE ZOBRAZIT, STYL HEADING 1.

---

29. Olomoucký model klinického právního vzdělávání je vzorem pro celou Evropu [online] b.n. 2019 [vid. 4. květen 2019]. Získáno z: 2014
30. Centrum pro klinické právní vzdělávání. *Právnická fakulta UP* [online] b.n. nedatováno [vid. 4. květen 2019]. Získáno z: <https://www.pf.upol.cz/ru/katedry-a-centra/centra/centrum-pro-klinicke-pravni-vzdelavani/>
31. Sentencing disparities in the Czech Republic: Empirical evidence from post-communist Europe - Jakub Drápal, 2018 [online] b.n. nedatováno [vid. 29. duben 2019]. Získáno z: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1477370818773612?casa_token=IDdzKn6Lvw0AAAAA:QMyICz20IeKDy414og53R2CHJ_o3_JybcF90XFptkUksf96ojjfH73Ob2eOZYeTBvNclt-bbPgC-1w
32. Studentská sebevražda a spravedlivý proces. *Týdeník Respekt* [online] b.n. nedatováno [vid. 15. červen 2019]. Získáno z: <https://www.respekt.cz/respekt-pravo/studentska-sebevrazda-a-spravedlivy-proces>